

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΕΣ – ΟΡΙΣΜΟΙ

1.1 Πολιτική Οικονομία: Γενική θεώρηση

Αρχικά η Πολιτική Οικονομία, εξ ορισμού θα υπεστήριζε κάποιος, αποτελούσε μαζί με την πολιτική ένα αδιάσπαστο σύνολο. Η οικονομία και η πολιτική ήταν «χημικά» δεμένες, δηλαδή αζεδιάλυτα. Μάλιστα η Οικονομική αποτελούσε θερααινίδα της πολιτικής. Ακόμη και σήμερα, σε όλους σχεδόν τους οικονομολόγους η πολιτική, επομένως η ηθική, είναι είτε παρούσα είτε υποκρύπτεται στις υποθέσεις τους.

Συνεπώς, το συναίσθημα, η αντίληψη περί του τι πρέπει να λαμβάνει έκαστος για την συμμετοχή του στην παραγωγή, προκειμένου να συρρικνωθεί η όποια αδικία, η οποία δημιουργείτο από την συμμετοχή του στην παραγωγή, ήταν άρρηκτα δεμένο με την Οικονομική. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, και μετά την επέλαση των ρικαρδιανών σοσιαλιστών, ήταν επόμενο κάποιοι να προσπαθήσουν να αποκαθάρουν την επιστήμη, δηλαδή να ξεχωρίσουν την πολιτική από την οικονομική. Η προσπάθεια των Οριακών σε αυτό το σημείο εστράφη. Ωστόσο τα υποδείγματα αυτά σταδιακά μικρή σχέση είχαν με το *είναι*· απόρροια η «Οικονομική», δηλαδή η μετεξέλιξη της Πολιτικής Οικονομίας να περιπέσει σε ανυποληψία, ιδιαίτερα στην περίοδο περί τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η κρίση του 1929 – 1933 αποτέλεσε το τελικό χτύπημα. Έτσι η κεϋνσιανή ανάλυση (1936) – απαράδεκτη στα μάτια των πλείστων Οριακών – κατέστη αποδεκτή στην «Οικονομική», ανατρέποντας όλα τα προηγηθέντα της περιόδου 1871–1930. Η πολιτική αποτελούσε πλέον τον κυρίαρχο στόχο της οικονομικής επιστήμης. Στην ημερήσια διάταξη ετίθετο ο στόχος της πλήρους απασχόλησης κ.λπ..

Αρα, η προσπάθεια δημιουργίας μίας επιστήμης, όπως την φαντάζονταν οι οπαδοί της μαθηματικής Σχολής, θετικής όπως λόγου χάριν η Φυσική, δηλαδή ουδέτερης ως προς το κοινωνικοπολιτικό σύστημα, απεδείχθη ατελέσφορη.

Η εξήγηση γι' αυτό έγκειται στη φύση της επιστήμης. Κατ' ουσίαν, δηλαδή, η Οικονομική εδράζεται επί μίας σειράς αιτημάτων και ελάχιστων αξιωμάτων. Επιπλέον, οι θεωρούμενοι ως νόμοι αποτελούν θεωρήματα, οι λύσεις των οποίων, όπως είναι επόμενο, μεταβάλλονται, εφ' όσον διαφοροποιηθούν οι υποθέσεις.

Υπό αυτές τις συνθήκες, οι όποιοι νόμοι μόνο ως τέτοιοι δεν μπορεί να χαρακτηρισθούν. Όμως, η αβεβαιότητα, η οποία επικρατεί, δεν οδηγεί αναπόφευκτα σε αγνωστικισμό ή στην υποστήριξη των αρχών της Ιστορικής Σχολής. Η Οικονομική, εκτός των ποιοτικών στοιχείων, εξετάζει και ποσοτικά μεγέθη. Θα μπορούσε, ίσως, κάποιος να ισχυρισθεί, ότι εάν τα ποσοτικά αποτελούν τους αγνώστους του συστήματος, τα ποιοτικά ορίζουν τις παραμέτρους. Ωστόσο, ο αντικειμενικός κόσμος είναι πλέον σύνθετος. Στις πιο απλές περιπτώσεις λείπει ένας αριθμός αγνώστων, ή και ολόκληρες εξισώσεις από το σύστημα. Στις πλέον σύνθετες όλο το σύστημα είναι ανεπαρκές. Η πραγματικότητα δεν είναι συχνά ένας αριθμός ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων απομονωμένων ο ένας από τον άλλο. Τουναντίον, ο ένας προσδιορίζει τον άλλο. Δηλαδή, μία ποσότητα υπάρχει υπό τις προϋποθέσεις ορισμένων χαρακτηριστικών. Όμως, και τα τελευταία έχουν νόημα κάτω από την ύπαρξη συγκεκριμένων ποσοτήτων.

Έτσι, η διαμόρφωση χαμηλότερου κόστους, λόγου χάριν, σχετίζεται με την ύπαρξη συγκεκριμένου εργατικού δυναμικού, συγκεκριμένης οικονομικής πολιτικής (συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων, άρα συγκεκριμένου κοινωνικού συσχετισμού), δεδομένου εξωτερικού περιβάλλοντος κ.ο.κ. Μία μεταβολή ενός ποιοτικού παράγοντα, έστω είσοδος παράτυπα εισερχομένων στη χώρα, μεταβάλλει όχι μόνο τα ποσοτικά μεγέθη αλλά και τα λοιπά ποιοτικά χαρακτηριστικά, με συνέπεια να δημιουργείται ένα διαφορετικό πρόβλημα.

Αυτή η αστάθεια, ένα είδος «οιονεί χάους» αποτελεί το κύριο γνώρισμα του γίνεσθαι. Οι λειτουργικές εξισώσεις που υπέθετε ο *Schumpeter*, ότι κάποτε θα εκτιμούσαν οι οικονομολόγοι, δεν έχουν κατ' ουσίαν λύσεις, χαρακτηρίζονται από αοριστία (αφού ανάμεσα στα άλλα συχνά η εξαρτημένη μεταβλητή προσδιορίζει την «ανεξάρτητη»). Λαμβάνοντας υπ' όψιν, ότι ο καπιταλισμός είναι ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο σύστημα, έπεται ότι μόνον κατά συνθήκη, δύναται να τεθούν ορισμένες σταθερές.

Οι κατά συνθήκην όμως υποθέσεις είναι άρρηκτα συνδεδεμένες, είναι κατ' ουσίαν το άλλο πρόσωπο, με την Πολιτική και άρα την Ηθική. Αυτό, όμως, ανατρέπει την ουδετερότητα, διότι εξ ορισμού οι θεσμοί δεν είναι ουδέτεροι, αλλά ούτε και η πραγματικότητα είναι ουδέτερη των θεσμών, αφού το ένα επηρεάζει (προσδιορίζει) το άλλο. Τοιουτοτρόπως, η άποψις των ορθοδόξων (νεοκλασικών) ότι είναι δυνατόν η Οικονομική να θεμελιωθεί όπως οι φυσικές επιστήμες (φυσική κ.λπ.), μακριά τουτέστιν από ιδεολογίες, ηθικά στοιχεία κ.λπ., είναι απατηλή⁴. Υπο τις συνθήκες που ανωτέρω

4. Ο *Walras* (1900), λόγου χάριν τονίζει: «Σε κάθε περίπτωση, η καθιέρωση, αργά ή γρήγορα, της οικονομικής επιστήμης ως θετικής, δεν είναι πλέον στην δική μας δικαιοδοσία και δεν μας απασχολεί. Είναι ήδη απόλυτα ξεκάθαρο ότι και τα οικονομικά, όπως και η αστρονομία και η μηχανική, είναι συγχρόνως μία εμπειρική αλλά και ορθολογική επιστήμη. Κανείς δεν μπορεί να επαναπροσεγγίσει την επιστήμη μας έχοντας ξοδέψει υπερβολικό χρόνο στο προσπαθήσει να γίνει ορθολογικός και εμπειρικός. Χρειάστηκαν εκατό έως εκατόν πενήντα ή και διακόσια χρόνια για να γίνει η αστρονομία του *Kepler* αστρονομία του *Newton* και του *Laplace* και η μηχανική του *Galileo*, μηχανική του *d' Alembert* και του *Lagrange*. Από την άλλη, χρειάστηκε λιγώτερος από έναν αιώνα από την έκδοση του έργου του *Adam Smith* και τις συνεισφορές των

περιγράφονται, η προσπάθεια να μετατραπεί η Πολιτική Οικονομία σε Οικονομική, δηλαδή σε μία «καθαρή επιστήμη», μακριά από ιδεολογίες αποτελεί ιδεολογία.

Όθεν και ο διαχωρισμός σε θεωρητική και εφηρμοσμένη Οικονομική ή σε Οικονομική Θεωρία και Πολιτική είναι αλυσιτελής και η επαναφορά της Επιστήμης στο όλον και όχι στο μέρος και στα αντικείμενα της Πολιτικής Οικονομίας είναι ενδεδειγμένη.

Με βάση όσα αναφέρθηκαν, τα ακόλουθα, που αφορούν στο αντικείμενο, τις διακρίσεις κ.λπ., δεν φαίνεται να έχουν νόημα.

Μολαταύτα παρουσιάζονται προς ενημέρωση του αναγνώστη, διότι τούτα επαναλαμβάνονται στα σχετικά εγχειρίδια.

1.1.1 Αντικείμενο, Διακρίσεις, Μεθοδολογία

Το αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας είναι η ανάλυση των οικονομικών μηχανισμών, μέσω των οποίων λειτουργεί το κοινωνικό σύστημα. Κάθε σύστημα οργάνωσης των ατόμων είναι υποχρεωμένο να απαντά – και μάλιστα από την απάντηση που δίνει, προσδιορίζεται εν πολλοίς – στα κάτωθι:

- α) Ποιοί και για ποιούς παράγουν
- β) Ποιά αγαθά θα παραχθούν και σε ποιές ποσότητες
- γ) Με ποιόν τρόπο θα παραχθούν

Με το πρώτο ερώτημα ανιχνεύεται το κοινωνικό σύστημα. Στην Αρχαιότητα εργάζονταν, κατά βάση, οι δούλοι για λογαριασμό των ελευθέρων (*δουλοκτητικό καθεστώς*), στον Μεσαίωνα οι δουλοπάροικοι για τους ευγενείς (*Φεουδαρχία*), στα νεότερα χρόνια οι μισθωτοί για τους κεφαλαιούχους (*κεφαλαιοκρατία*). Συνεπώς, ο έλεγχος της παραγωγής οριοθετεί και το σύστημα παραγωγής⁵.

Το δεύτερο ερώτημα σχετίζεται με την σπανιότητα των οικονομικών πόρων και το «απεριόριστο» των αναγκών. Τα μέσα, όπως η ειδικευμένη εργασία και οι χρηματικοί πόροι, που δύνανται να χρησιμοποιηθούν κατά την παραγωγική διαδικασία, εί-

Cournot, Gossen, Jevons, και την δική μου. Αυτό σημαίνει ότι ήμασταν στις θέσεις μας και εκτελούσαμε τα καθήκοντα μας. Αν η Γαλλία του 19ου αιώνα, η οποία απετέλεσε το λίκνο της νέας επιστήμης, απαξίζει πλήρως γι' αυτό, το πρόβλημα έγκειται στην ιδέα, στο συντηρητισμό του αστού, του διαχωρισμού της εκπαίδευσης σε δύο διαφορετικές συνιστώσες: η μία, παράγει «ορθολογιστές» χωρίς οποιαδήποτε γνώση κοινωνιολογίας, φιλοσοφίας, ιστορίας ή οικονομικών και η άλλη καλλιεργεί ανθρώπους των γραμμάτων, οι οποίοι στερούνταν οποιασδήποτε γνώσης μαθηματικών. Ο 20ος αιώνας, ο οποίος δεν απέχει πολύ, θα κάνει αισθητή την ανάγκη, ακόμα και στην Γαλλία, ανάθεσης των κοινωνικών επιστημών σε ανθρώπους γενικής καλλιέργειας, οι οποίοι είναι συνηθισμένοι στο να σκέφτονται και επαγωγικά και απαγωγικά και οι οποίοι είναι εξοικειωμένοι με την λογική καθώς και την εμπειρία. Τότε η μαθηματική οικονομική θα καταταχθεί στις μαθηματικές επιστήμες της αστρονομίας και της μηχανικής. Την ημέρα εκείνη, το έργο μας θα δικαιωθεί». «Éléments d'Économie Politique Pure ou Théorie de la Richesse Sociale, Preface». Quatrième Édition.

5. Οι ορθόδοξοι οικονομολόγοι θεωρούν ότι αυτό το ερώτημα, δεν εμπίπτει στην προς συζήτηση θεματολογία και ως εκ τούτου αποτελεί ένα αίτημα, κατά τους φανατικότερους αξίωμα.

ναι περιορισμένα και άρα μπορούν να διατεθούν σε διάφορες εναλλακτικές χρήσεις, με το ανάλογο κόστος. Αντίθετα, οι ανάγκες, λόγω αλλαγής του τρόπου ζωής, φαίνονται να μεγαλώνουν συνεχώς⁶.

Το τρίτο ερώτημα αποτυπώνει τον τρόπο οργάνωσης του οικονομικού συστήματος, δηλαδή κατά μέγα μέρος, την εν χρήση τεχνολογία. Ωστόσο, και αυτή σχετίζεται με τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που κυριαρχούν.

Η Πολιτική Οικονομία είναι μία σύγχρονη επιστήμη και ανεπτύχθη σε διάστημα μικρότερο των 2,5 αιώνων. Από τα τέλη του 19ου αιώνα άρχισε να χρησιμοποιείται παράλληλα ο όρος «Οικονομική» (κυρίως από τους Άγγλους). Ο όρος αυτός καθιερώθηκε μόλις λίγο προ του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Η διαίρεση της Οικονομικής σε *Μικροοικονομική* και *Μακροοικονομική* διατυπώθηκε στη διάρκεια του Μεσοπολέμου από τον *Frisch*.⁷

Το αντικείμενο της *Μικροοικονομικής* σχετίζεται με την διαμόρφωση των τιμών των προϊόντων καθώς και των τιμών των παραγωγικών συντελεστών. Γενικά, η Μικροοικονομική ασχολείται με την συμπεριφορά των επιχειρήσεων και του καταναλωτή, δηλαδή με τις επιμέρους οικονομικές συνιστώσες.

Η *Μακροοικονομική* ασχολείται με τα θέματα της οικονομίας εν συνόλω, δηλαδή με τον προσδιορισμό του ύψους του εθνικού εισοδήματος, της απασχόλησης σε ολόκληρη την οικονομία και του γενικού επιπέδου των τιμών.

Όταν συνεπώς, εξετάζεται ο σχηματισμός της τιμής ενός εμπορεύματος, τότε αναφέρεται κανείς σε μικροοικονομική προσέγγιση, ενώ όταν μελετάται η ιχνηλάτηση των παραγόντων, που μεταβάλλουν τον γενικό δείκτη τιμών, σε μακροοικονομική προσέγγιση.

Οι παλαιότερες διακρίσεις σε *Θεωρητική* ή *Καθαρή* (*Pure*) και *Εφαρμοσμένη Οικονομική* τείνουν σήμερα να εκλείψουν. Αντί του όρου *Εφαρμοσμένη* χρησιμοποιείται σήμερα ο όρος *Οικονομική Πολιτική*, ενώ η *Θεωρητική Οικονομική* είναι η *Οικονομική Θεωρία*.

Αντίστοιχα, σήμερα τείνουν να εκλείψουν οι όροι *Θετική* και *Δεοντολογική Οικονομική*. Η δεύτερη σχετίζεται με το δέον γενέσθαι, δηλαδή με την πολιτική της ευημερίας, ενώ η πρώτη με την *Θεωρητική Οικονομική*.

Οι παραπάνω διακρίσεις θα πρέπει να συνεξετασθούν με το γεγονός ότι, με εξαιρέσεις, καθ' όλον τον εικοστό αιώνα επικράτησε ένας αγνωστικισμός στην Πολιτική Οικονομία και πλείστοι των οικονομολόγων επιδιώκουν να «αποκαθάρουν» την θεωρία από την πρακτική. Η τελευταία υποστηρίζεται ότι είναι θέμα της πολιτικής. Αντικείμενο, σύμφωνα με αυτές τις θέσεις, των οικονομολόγων και της Οικονομικής είναι η διερεύνηση των νόμων, που σχετίζονται με τον μηχανισμό της αγοράς. Ο οικονο-

6. Και το αντικείμενο αυτό στενά συνδυάζεται με το προηγούμενο. Ο τρόπος διανομής των αγαθών και κατανομής των παραγωγικών πόρων μεταξύ εναλλακτικών τρόπων συνδέεται με το κοινωνικό και πολιτικό καθεστώς.

7. *Ragnar Frisch* (1933).

μολόγος πρέπει να περιγράφει ποιες θα είναι οι πιθανές επιπτώσεις από την εφαρμογή διαφόρων μέτρων, την ευθύνη των οποίων θα έχουν οι πολιτικοί.

Μεθοδολογία

Μολονότι οι συζητήσεις για την προσφορότερη μέθοδο έληξαν κατ' ουσίαν τον 19ο αιώνα, εν τούτοις κατά την διάρκεια του εικοστού δεν έλειψαν οι σχετικοί προβληματισμοί.

Το ζήτημα της μεθόδου είναι, αν όχι το βασικότερο, τουλάχιστον ένα εκ των ουσιωδεστέρων κάθε επιστήμης. Η παλαιότερη προσέγγιση, που υπήρξε μονόδρομος ειδικά κατά τον Μεσαίωνα, σχετιζέτο με την *εκ των προτέρων* (*a priori*) αποδοχή κάποιων προτάσεων, οι οποίες συνιστούσαν την αλήθεια. Τα αξιώματα αυτά, εξ ορισμού, δεν επιδέχονταν περαιτέρω συζήτηση. Ήταν αυτά που περιχαράκωναν, διεχώριζαν το φως από το σκοτάδι, την αλήθεια από την πλάνη. Το Σύμβολο της Πίστεως που σε τόσο συνοπτικές, αλλά συνάμα δυνατές, γραμμές παρήγαγαν οι εκκλησιαστικοί άνδρες, οι Πατέρες της Εκκλησίας, στις συνόδους καθόρισε τα όρια της πίστης, έτσι ώστε κάθε τι έξω από αυτό να συνιστά την αίρεση. Η επιστήμη, από την αστρολογία μέχρι την φιλοσοφία, όφειλε να κινείται σε συντεταγμένες, που απέρρεαν από τις δογματικές γραμμές. Πέρασαν αιώνες για να καταστεί δυνατή η αποδοχή εκ μέρους της Καθολικής Εκκλησίας της θεωρίας του *Κοπέρνικου*. Αυτό επετεύχθη, αφού κατέστη κατανοητό, και στους πλέον ανόητους, ότι το γεωκεντρικό σύστημα δεν υμνούσε περισσότερο την δόξα του Θεού από το ηλιοκεντρικό, ή, το αυτό, ότι δεν ερχόταν σε αντίφαση με την ηθική αλλά και την θεολογική διδασκαλία των Γραφών. Αντίστοιχη αντίδραση, και μάλιστα σοβαρότερη, προβάλλεται για ενάμιση και πλέον αιώνες στη θεωρία των *Ουάλλας* και *Δαρβίνου* περί εξέλιξης των ειδών. Στον 21ο αιώνα υπάρχουν πάρα πολλοί, σε πολλά πανεπιστήμια του δυτικού κόσμου, που αρνούνται να αποδεχτούν αυτές τις απόψεις. Υπάρχουν βέβαια πολλά σχοινοτενή χωρία των Γραφών, που θα μπορούσαν να συμβιβάσουν την καταγωγή του ανθρώπου ή την εξέλιξη των φυτών και των ζώων με την διδασκαλία των ιερών· συνεπώς να εντάξουν και την θεωρία αυτή στα θεολογικά πρότυπα.

Εκείνο όμως που έρχεται σε αντίθεση, είναι η τελεολογική διάσταση. Κατά την θρησκεία, οι άνθρωποι είναι αυτοί που είναι, και η αξιολόγησή τους για τις επι της γης πράξεις τους θα πραγματοποιηθεί στη Δευτέρα Παρουσία. Ο Δαρβινισμός όμως υπονοεί κάτι πλέον αυτού. Αφού τα πάντα εξελίσσονται, είναι πρόδηλο, ότι μετά από αιώνες, χιλιετίδες, κάποιες αλλαγές θα έχουν συμβεί και στη σημερινή μορφή του ανθρώπου, κάτι που είναι αδιανόητο με την θεολογία, διότι έρχεται σε ριζική αντίθεση με τις Γραφές.

Υπό αυτούς τους όρους, η άποψη ότι η αλήθεια είναι μόνον ό,τι αποδεικνύεται, συνέδεσε την επιστήμη με την παρατήρηση και το πείραμα, και οι απόψεις του *Bacon* υπήρξαν η σημαία όλων των θετικών, όπως απεκλήθησαν, επιστημών. Αν, λοιπόν, θεωρηθεί και η Πολιτική Οικονομία ως θετική επιστήμη, όπως διατείνονται ότι είναι οι

ακαδημαϊκοί οικονομολόγοι, υποχρεούται να ακολουθεί την αντίστοιχη μεθοδολογία. Άρα, θα πρέπει να αποδέχεται ως Αρχές της ελάχιστα *a priori* αιτήματα και εν συνεχεία οφείλει με λογική συνεπαγωγή, να ερμηνεύει τα οικονομικά φαινόμενα. Όμως, η αντίρρηση, που ανακύπτει, στηρίζεται σε δύο βάσιμες ενστάσεις.

Πρώτον: Ποια είναι αυτά τα αιτήματα, ποιές δηλαδή οι αρχές,

Δεύτερον: Η Πολιτική Οικονομία δεν έχει την όποια καθαρότητα της φυσικής, της χημείας κ.λπ., δεδομένου ότι ασχολείται με ερμηνεία γεγονότων, που σχετίζονται με κοινωνικές και πολιτικές δομές,

Όθεν, ενώ ο νόμος της βαρύτητας ισχύει επί οιοδήποτε κοινωνικού συστήματος, είτε δηλαδή αναφέρεται στην εποχή των Φαραώ, είτε στην εποχή της Ρώμης ή της αμερικανικής παντοδυναμίας, δεν συμβαίνει το ίδιο με τους νόμους της συσσώρευσης, της καταναλωτικής (ή και αποταμιευτικής) συμπεριφοράς των ατόμων κ.λπ.. Ακριβώς, λοιπόν, γι' αυτούς τους λόγους αποτελεί φενάκη, τουλάχιστον ή ηθελημένη επιστημονική αυταπάτη, που υποκρύπτει πολιτικές σκοπιμότητες, ο ισχυρισμός περί καθαρότητας των μεθόδων της Πολιτικής Οικονομίας και περί υιοθέτησης, ακρίτως, αποκλειστικά των μεθόδων των θετικών επιστημών.

Το πρώτιστο που συνάγεται, αφορά στο γεγονός ότι τα οικονομικά γεγονότα είναι *χημικά* (δηλαδή αζεδύαλута) και όχι *φυσικά* συνδυασμένα με το ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι. Κάθε προσπάθεια εξήγησής τους, χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψιν αυτά, οδηγεί συχνά σε άτοπα συμπεράσματα. Σημειώνεται πάντως, ότι οι πρώτοι αξιόλογοι οικονομολόγοι (αλλά και κάποιοι σύγχρονοι), με την έννοια ότι σε αυτούς ανατρέχει κανείς, προκειμένου να αντλήσει κύρος ή να συγκρίνει τις απόψεις τους με τα σημερινά δεδομένα, ήσαν πολύ πιο κοντά σε όσα ανεφέρθησαν ανωτέρω. Τόσο ο *Petty*, ο *Cantillon*, ο *Quesnay* όσο και ο *Smith*, ο *Marx* και ο *Schumpeter* είχαν πάντα αίσθηση της πραγματικότητας. Ωστόσο, κατά τον 19ο αιώνα, με την επικράτηση του θετικισμού (ο *Compte* λόγου χάριν διεκήρρυτε το τέλος των υπερβατών πεποιθήσεων) πολλοί ορθόδοξοι οικονομολόγοι, όπως ο *Jevons*, ο *Walras*, ο *Marshall*, ο *Wicksell* πίστεψαν, ότι ήταν δυνατόν, να δημιουργήσουν καθαρή επιστήμη (*pure economics*). Οι περισσότεροι εξ αυτών μάλιστα είχαν και ριζοσπαστικές αντιλήψεις. Η κεϋνσιανή επανάσταση, το 1936, επανέφερε εκ νέου το μείγμα πολιτικής και θεωρίας στο προσκήνιο.

Οι πρώτοι οικονομολόγοι, πριν τους *Φυσιοκράτες* (προ το 1750), αντιμετώπιζαν κατά τρόπον εμπειρικό τα προβλήματα, που ανέκυπταν, και η Πολιτική Οικονομία κατά ένα μεγάλο μέρος ταυτιζόταν με την Διοίκηση (αποτελεσματικότεροι τρόποι δημιουργίας πλούτου για τον ηγεμόνα ή το έθνος). Η μέθοδος του *A. Smith* (1776) ήταν ένα μείγμα απαγωγής και εμπειρισμού. Στον *Marx* (1867) η ιστορία και η κοινωνιολογία είναι άρρηκτα δεμένες με την οικονομική ανάλυση. Εκείνος, που χρησιμοποίησε εκτεταμένα την απαγωγική μέθοδο, ήταν ο *Ricardo* (1817). Ξεκινούσε από ορισμένες υποθέσεις και με αυστηρή λογική κατέληγε σε συμπεράσματα. Η αντίδραση απέναντι στην αγγλική Σχολή (*Ricardo* κ.λπ.) έλαβε μεγάλες διαστάσεις στη Γερμανία από την επονομασθείσα Ιστορική Σχολή, η οποία και κυριάρχησε στην Κεντρική Ευρώπη για δεκαετίες.

Η Ιστορική Σχολή, η οποία επηρεάστηκε από την ιστορική Σχολή του Δικαίου, είχε ως κύριους εκπροσώπους της τον *W. Rosher*, τον *B. Hildebrand* και τον *K. Knies*. Οι οπαδοί των απόψεων αυτών υποστήριζαν ότι δεν είναι δυνατόν να ισχύουν τα διδάγματα των κλασικών οικονομολόγων (*Smith, Ricardo*, κ.λπ.), διότι αναφέρονται σε μία χώρα (Αγγλία) με διαφορετικές συνθήκες από αυτές, που αντιμετωπίζουν οι υπόλοιπες⁸. Ως εκ τούτου η μέθοδος δεν θα πρέπει να είναι η *απαγωγική* (από το γενικό οδηγούμεστε στο μερικό), αλλά η *εμπειρική* και συγκεκριμένα η *επαγωγική* (από το μέρος οδηγούμεστε στο όλον)⁹.

Η επικρατούσα πλέον άποψη από τις αρχές του 20ου αιώνα είναι η διατύπωση υποδειγμάτων, τα οποία ακολουθώντας υποβάλλονται σε εμπειρικό έλεγχο. Εφ' όσον το υπόδειγμα εξηγεί την υφιστάμενη κατάσταση, καθίσταται αποδεκτό ως θεωρία. Εάν προκύψουν νέα δεδομένα, τα οποία δεν μπορεί να εξηγήσει, τότε δημιουργείται η ανάγκη εισαγωγής νέας¹⁰.

Μία σημαντική μεθοδολογική διαφορά, που πρέπει να τονισθεί μεταξύ της Οικονομικής προ και μετά το 1950, είναι η ευρύτατη χρήση των μαθηματικών (κατά την άποψη πάρα πολλών κατάχρηση).

Μέχρι το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η διατύπωση του υποδείγματος με μαθηματική μορφή αποτελούσε την εξαίρεση. Τον 19ο αιώνα, ο *Cournot* (1838), ο *Jevons* (1871) και ο *Walras* (1874) κατ' ουσίαν έκαναν ευρεία χρήση των μαθηματικών. Ο *Marshall*, ο οποίος χρησιμοποίησε ευρύτατα την διαγραμματική ανάλυση, επέμενε, μολονότι ο ίδιος είχε καλή μαθηματική παιδεία, στη μη χρήση του μαθηματικού λογισμού (ο ίδιος τον χρησιμοποιούσε μόνο στα παραρτήματα).

Με εξαίρεση την Σχολή της Λωζάνης (ή και μαθηματική Σχολή όπως απεκλήθη) ελάχιστοι οικονομολόγοι διέτύπωναν τις απόψεις τους μέσω των μαθηματικών¹¹. Στην παράδοση αυτή κινήθηκε και ο *Keynes*, αν και είχε συγγράψει βιβλίο περί πιθανοτήτων. Η δημιουργία της οικονομετρίας, δηλαδή η χρήση μαθηματικών μοντέλων με στόχο τις προβλέψεις αλλά και την βαθύτερη συσχέτιση των οικονομικών μεγεθών (*Tinbergen, Klein*, κ.λπ.), οι πίνακες εισροών – εκροών (*Leontief*), ο γραμμικός προγραμματισμός (*Dantzig*), ανέτρεψαν άρδην την κατάσταση, με απόρροια την καθολική σχεδόν εφαρμογή των μαθηματικών στην Οικονομική Θεωρία σήμερα.

Αυτό βέβαια ενίσχυσε μόνον πρόσκαιρα το κύρος της Οικονομικής, αφού τα μα-

8. Περιώνυμος π.χ. κατέστη η θεωρία του *List* περί νηπιακής βιομηχανίας και του παιδευτικού ρόλου που έχει η επιβολή προσωρινής φορολογίας στα εισαγόμενα.

9. Ο *Menger* ιδρυτής της Αυστριακής Σχολής ήρθε σε οξύτατη αντιπαράθεση με την Ιστορική Σχολή, υποστηρίζοντας την απαγωγική μέθοδο. Το περί μεθόδου ζήτημα απέτέλεσε αντικείμενο ευρύτατης συζήτησης στην Αυστρία και Γερμανία στα τέλη του 19ου αιώνα.

10. Προφανώς, η λογική αυτή κινείται στα πλαίσια των φυσικών επιστημών, υπονοώντας ότι και η Οικονομική ανήκει στις θετικές επιστήμες. Βέβαια, η αντικατάσταση ενός υποδείγματος από ένα άλλο δεν σημαίνει αυτόματα ότι διαφοροποιείται ριζικά το ισχύον παράδειγμα, με την έννοια που θα έδινε ο *Kuhn* (*The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd edition, University of Chicago Press, 1970), Ελλην. Μετάφραση «Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων», Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 1981).

11. Οι κυριότερες εξαιρέσεις ήταν ο *Fisher*, ο *Wicksell* και ο *Cassel*.

θηματικά εργαλεία όξυναν την ανάλυση, αλλά μείωσαν το εύρος της. Οι καλές πρακτικές, που συστέίνονται από μεγάλους διεθνείς οργανισμούς, έχουν τύχει συχνά παραγώδους αποτυχίας. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά, και άρα τα μη ακριβώς μετρήσιμα, αποδεικνύονται εξ ίσου σημαντικά με τα ποσοτικά, ενίοτε σημαντικότερα.

Αν η θεωρία συγκρίνει δύο ή περισσότερες καταστάσεις ισορροπίας (χωρίς να εξετάζει πως έγινε η μεταβολή από το ένα σημείο στο άλλο) ονομάζεται *συγκριτική στατική*. Αντίθετα, η *δυναμική* θεωρία διερευνά την εξέλιξη δια μέσου του χρόνου¹².

Στην ανάλυση *μερικής ισορροπίας* εξετάζονται οι σχέσεις μεταξύ δύο, κυρίως, μεταβλητών, θεωρουμένων των υπολοίπων ως σταθερών¹³.

Ο *A. Marshall*, Άγγλος οικονομολόγος, είναι ο κυριότερος εισηγητής αυτής της μεθόδου¹⁴.

Στην ανάλυση *γενικής ισορροπίας* ερευνάται η συμπεριφορά όλων των αγορών ταυτοχρόνως. Ο *L. Walras*, Γάλλος οικονομολόγος, είναι ο κυριότερος εκπρόσωπος αυτής της προσέγγισης¹⁵.

1.2 Οικονομικά και Κοινωνικά Συστήματα Παραγωγής

Τα συστήματα παραγωγής, που επεκράτησαν στην Ευρώπη, ήταν το δουλοκτητικό (Αρχαιότητα), το φεουδαλικό (Μεσαίωνα) και το κεφαλαιοκρατικό (Νέοι Χρόνοι). Στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα ή σύστημα της ελεύθερης οικονομίας ή αγοράς υπάρχει θεωρητικά απεριόριστη ελευθερία στο επιχειρείν και τα μέσα παραγωγής (κεφάλαιο) ευρίσκονται στα χέρια των ιδιωτών. Οι τελευταίοι αποφασίζουν, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις επιθυμίες των καταναλωτών, για το τι θα παραχθεί, πως θα παραχθεί και σε ποιες ποσότητες. Στο σύστημα αυτό υπάρχει διαχωρισμός της εργασίας από το κεφάλαιο. Στον εικοστό αιώνα ενεφανίσθη και το κομμουνιστικό σύστημα ή σύστημα της διευθυνόμενης οικονομίας¹⁶. Η απόφαση του τι, πόσο και που θα παραχθεί, αποφασίζεται

12. Σχεδόν το σύνολο της ακαδημαϊκής Οικονομικής, (οι εξαιρέσεις είναι λίγες) στερείται δυναμικής ανάλυσης. Αυτό μοιάζει να είναι αυταπόδεικτο. Διαχρονικώς οι ποσοτικές αλλαγές επιφέρουν και ποιοτικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες με την σειρά τους επιδρούν στα ποσοτικά μεγέθη. Όθεν, οι υποθέσεις του υποδείγματος έχουν διαβρωθεί και η όποια πρόβλεψη καθίσταται χειρομαντεία. Ολίγες ημέρες προ της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929 ο *I. Fisher*, λόγου χάριν, αξιολογούσε θετικά την πορεία της αμερικάνικης οικονομίας.

13. Χρησιμοποιείται η έκφραση *ceteris paribus* (τα υπόλοιπα σταθερά). Αντιθέτως όταν όλες οι μεταβλητές συνεξετάζονται, χρησιμοποιείται ο όρος *mutatis mutandis* (μεταβαλλόμενων των μεταβλητών).

14. Εξετάζεται δηλαδή η μεταβολή της ποσότητας του άρτου, εάν διαφοροποιηθεί η τιμή, *ceteris paribus* των άλλων παραγόντων (βλέπε Κεφάλαιο 2).

15. Διερευνάται ταυτοχρόνως η διαμόρφωση όλων των τιμών (ο σχηματισμός της τιμής του ενός αγαθού επηρεάζει την τιμή των άλλων).

16. Η αντίδραση που γέννησε ο ανερχόμενος καπιταλισμός (τον 19ο αιώνα) δημιούργησε το σοσιαλιστικό, το κομμουνιστικό και το αναρχικό κίνημα. Το 1917 οι *Μπολσεβίκοι* κατέλαβαν την εξουσία

από την κεντρική υπηρεσία προγραμματισμού, η οποία είναι κρατική και ελέγχεται, όπως όλος ο μηχανισμός, από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Στο σύστημα αυτό τα μέσα παραγωγής ρυθμίζονται από το κράτος. Αυτός ήταν ο λόγος που οι αριστεριστές το ονόμασαν κρατικό καπιταλισμό.

Παράλληλα με τα δύο αυτά συστήματα ανεπύχθη αυτό της *μικτής οικονομίας*¹⁷. Στο σύστημα αυτό ένα τμήμα των επιχειρήσεων ελέγχεται από το δημόσιο, ενώ ένα άλλο από τους ιδιώτες. Συνήθως, η παρέμβαση του δημοσίου επιδιώκεται σε τομείς, που το ιδιωτικό κεφαλαίο δεν δείχνει ενδιαφέρον, λόγω προσδοκίας μειωμένων κερδών ή σε κλάδους στους οποίους θα δημιουργούνταν μονοπώλια ισχυρά ή ολιγοπώλια (παραδείγματος χάριν παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος, παροχή τηλεπικοινωνιών).

Η κρίση των ετών 1929–32, οι καταστροφές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, και η κεϋνσιανή ανάλυση (1936) απέτελεσαν το έναυσμα για επέκταση του δημοσίου στην οικονομία. Η τάση αυτή αντιστράφηκε μετά το 1980 (η Βρετανία υπήρξε η πρώτη χώρα, στην οποία ξεκίνησαν οι αποκρατικοποιήσεις και η συρρίκνωση της παρέμβασης του δημοσίου στην οικονομική ζωή)¹⁸.

Συνοπτικά:

Ο κρατικός παρεμβατισμός γνώρισε έντονες διακυμάνσεις. Αρχικώς, με την άνοδο του εθνικού κράτους και την εδραίωση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος οι παρεμβάσεις ήταν ισχυρές, ιδιαίτερα στο διεθνές εμπόριο (εμποροκρατία). Το σύνθημα των Γάλλων οικονομολόγων στα μέσα του 18ου αιώνα για ελευθερία του «πράττειν» και του «κινείσθαι», η υιοθέτηση της ελευθερίας του ατόμου από την βρετανική φιλοσοφία (*Locke, Hume, Smith* κ.λπ.) και πρακτική (ενίσχυση του κοινοβουλίου έναντι της βασιλείας κ.λπ.) δημιούργησαν τον φιλελευθερισμό, που κατέστη συνώνυμο της αγγλοσαξωνικής οικονομικής σκέψης. Η αντίδραση στη λογική της τοποθέτησης του ατόμου (*των συμφερόντων του αστού*) υπεράνω της κοινωνικής αλληλεγγύης ενίσχυσαν τα κινήματα του κρατικισμού και του σοσιαλισμού. Ο 19ος αιώνας σηματοδεύτηκε από αλλεπάλληλες στάσεις και επαναστάσεις. Αρχικά, μέχρι το 1840, οι περισσότερες εξ

στην Ρωσία, ενώ το 1945 ο σοβιετικός στρατός – το ρωσικό κράτος είχε μεταλλαχθεί σε ΕΣΣΔ (Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών) – κυριεύσε την Ανατολική και μέρος της Κεντρικής Ευρώπης. Ο διαχωρισμός του κόσμου, μετά τις συμφωνίες της Γιάλτας, είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση του κομμουνιστικού συστήματος σε όλη την Ανατολική και μέρος της Κεντρικής Ευρώπης. Η δομή αυτή της κοινωνίας μεσουράνησε μετά την επιτυχή έκβαση κομμουνιστικών επαναστάσεων στην Κίνα, Κούβα, κ.λπ., δημιουργώντας τις χώρες του επονομαζόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού». Το ανωτέρω καθεστώς, για διάφορους λόγους, στις περισσότερες περιοχές κατέρρευσε μετά το 1989, (αναλυτικότερα στο δεύτερο μέρος των Παραδόσεων Πολιτικής Οικονομίας-Μακροοικονομία).

17. Μπορεί να λεχθεί ότι στις Η.Π.Α. επικρατεί το καπιταλιστικό σύστημα, στην Κούβα, Β. Κορέα κ.λπ. το κομμουνιστικό και στην Δ. Ευρώπη το μικτό σύστημα. Η άνοδος της σοσιαλδημοκρατίας (συμπεριλαμβανομένων και των εργατικών) μετά το 1945 ενίσχυσε τον κρατικό παρεμβατισμό. Στις χώρες της Αφρικής, Ασίας, κ.λπ. αυτός έλαβε εντονότερες διαστάσεις.

18. Πολιτική των κυβερνήσεων Θάτσερ (βλέπε επίσης και τα επονομαζόμενα ρηγκανεκονόμικς – από την οικονομική πολιτική του προέδρου των Η.Π.Α. Ρήγκαν).

αυτών κατευθύνονταν εναντίον του απολυταρχισμού και η αστική και εργατική αλληλεγγύη ήταν στην ηπειρωτική Ευρώπη εμφανής. Από το 1848 και εντεύθεν απεκαλύφθη, ότι οι ευγενείς είχαν ηττηθεί, ή ευρίσκονταν σε τροχιά παρακμής. Πρόβαλε τότε η νέα αντιπαλότητα: αστοί – εργάτες. Τα πολλαπλασιαζόμενα εργατικά στρώματα (αυξανόμενα από αυτό το ίδιο το σύστημα) κατέστησαν απειλητικά. Το εκκρεμές ταλαντεύθηκε, μετά από μικρή περίσκεψη, προς τον παρεμβατισμό. Ακολούθως, το 1880 η πολιτική αυτή (*ex cathedra socialismus*), παρά την πολεμική των περισσοτέρων ορθοδόξων οικονομολόγων (των *Οριακών*), κατέστη ολοένα και περισσότερο αποδεκτή, ως αναγκαίο κακό, από τις πλείστες των κυβερνήσεων. Η Οκτωβριανή Επανάσταση (1917) και η οικονομική κρίση του διαστήματος 1929–33 συρρίκνωσαν τις φιλελεύθερες ενστάσεις. Η κεύνσιανή λογική (1936) περιέβαλε με θεωρητικό μανδύα το αίτημα. Τα δημόσια οικονομικά (ο κρατικός προϋπολογισμός) κατέκτησαν το κέντρο κάθε συζήτησης. Οι δημόσιες δαπάνες αυξήθηκαν σε πρωτόφαντα μεγέθη και οι φόροι κατέστησαν, σε ευρεία στρώματα της μεσαίας τάξης, αφόρητοι. Μετά το 1980, ο νεοφιλελευθερισμός, δηλαδή η παρακμή του προστατευτισμού, άρχισε να επικρατεί. Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, από το 1989 και ύστερα, γκρέμισε κάθε έρκος και το εκκρεμές επέστρεψε ξανά στην αντίθετη κατεύθυνση (φιλελευθερισμός).

1.3 Οικονομικά Αγαθά (Εμπορεύματα)

Τα αγαθά, που παράγουν τα οικονομικά συστήματα, θεραπεύουν τις ανάγκες των ατόμων και του συνόλου. Τα *ελεύθερα αγαθά* (αυτά που ευρίσκονται στη φύση), αν και μεγάλης αξίας, δεν έχουν τιμή (π.χ. ο ατμοσφαιρικός αέρας). *Οικονομικά* ονομάζονται τα αγαθά τα οποία παράγονται και πωλούνται (αποτελούν δηλαδή αντικείμενο ανταλλαγής)¹⁹. Τα οικονομικά αγαθά, επειδή τα μέσα που χρησιμοποιούνται για να παραχθούν είναι περιορισμένα, βρίσκονται σε στενότητα.

Τα αγαθά είναι είτε *άυλα* (υπηρεσίες), όπως οι υπηρεσίες του δικηγόρου, του μηχανικού, είτε *υλικά* όπως ρούχα, τρόφιμα, κ.λπ.

Διαρκή καλούνται τα αγαθά, τα οποία ικανοποιούν αμέσως ή εμμέσως τις ανάγκες επί μακρόν, π.χ. τηλεοράσεις, έπιπλα, κ.λπ. Τα διαρκή αγαθά ένεκα της συνεχούς χρήσης φθείρονται. Η φθορά αυτή ονομάζεται *απόσβεση*²⁰.

Μη διαρκή ονομάζονται τα αγαθά, τα οποία χρησιμοποιούνται μία φορά, π.χ. τρόφιμα, καπνός.

Κεφαλαιουχικά ή *επενδυτικά* είναι τα αγαθά, τα οποία χρησιμοποιούνται κατά την παραγωγική διαδικασία. Πρόκειται για αγαθά που συμβάλλουν στη δημιουργία άλλων αγαθών.

19. Ή συσκευάζονται και πωλούνται (π.χ. μεταλλικό νερό).

20. Περισσότερα στο 1.4.4 (Μέθοδοι μετρήσεως παγίου κεφαλαίου).

Τα κεφαλαιούχα αγαθά διαιρούνται σε κτίρια–κατοικίες, μηχανήματα–εργαλεία, μεταφορικά μέσα και λοιπές πάγιες εγκαταστάσεις. Τα αγαθά αυτά έχουν διάρκεια ζωής άνω του έτους και ως εκ τούτου υφίστανται απόσβεση. Τα ποσοστά απόσβεσης κυμαίνονται μεταξύ των διαφόρων αγαθών. Ένα εγγειοβελτιωτικό έργο έχει διάρκεια ζωής 40–50 έτη (άρα συντελεστή απόσβεσης 2,5%–2%), ενώ ο μηχανολογικός εξοπλισμός 15 έτη (συντελεστής απόσβεσης 6,66%).

Καταναλωτικά είναι τα αγαθά άμεσης κατανάλωσης, π.χ. ρούχα. Τα καταναλωτικά διαιρούνται σε αγαθά *πρώτης ανάγκης*, όπως φάρμακα, νερό, κ.λπ., και *πολυτελείας* όπως κοσμήματα, σαμπάνια, κ.λπ.

Τα αγαθά, ανάλογα με την χρήση τους, μπορούν να ταξινομηθούν σε διάφορες κατηγορίες. Για παράδειγμα τα βοοειδή είναι καταναλωτικά αγαθά, όταν χρησιμεύουν ως κρέας και κεφαλαιουχικά όταν χρησιμοποιούνται ως ζωικό κεφάλαιο.

Ζωικό κεφάλαιο είναι τα ζώα εργασίας (π.χ. άλογα), παραγωγής (π.χ. αγελάδες), αναπαραγωγής (π.χ. ταύροι).

Φυτικό κεφάλαιο είναι οι παραγωγικές φυτείες, δηλαδή οι φυτείες οι οποίες αποδίδουν καρπό (σε αντίθεση με τα φυτώρια ή τα μη παραγωγικά «νεαρά» δέντρα).

1.4 Οι Συντελεστές Παραγωγής

1.4.1 Γενικά

Ως παραγωγικοί συντελεστές νοούνται τα μέσα, που χρησιμοποιούνται κατά την παραγωγή των αγαθών. Η *εργασία*, οι *φυσικοί πόροι* και το *κεφάλαιο* θεωρούνται, από τους περισσότερους, ότι συνθέτουν τους παραγωγικούς συντελεστές.

Το θέμα αντιμετωπίστηκε και από πολιτική σκοπιά και αποτελεί συχνά το ιδεολογικό στίγμα της κάθε οικονομικής Σχολής²¹.

1.4.2 Εργασία

Εργασία είναι η κάθε είδους δραστηριότητα του ατόμου (ατομική εργασία) ή της ομάδας (συλλογική εργασία), που αποσκοπεί στην επίτευξη ενός οικονομικού απο-

21. Οι συζητήσεις για τον αριθμό των παραγωγικών συντελεστών υπήρξαν έντονες και σημάδεψαν εν πολλοίς την Πολιτική Οικονομία. Ιδιαίτερα στις αρχές του 19ου αιώνα, υπό την επήρεια του *Ricardo*, η εργασία θεωρείτο ως ο μοναδικός παραγωγικός συντελεστής. Το κεφάλαιο υπεστηρίζετο, ότι αποτελούσε προϊόν προηγούμενης εργασίας (αποκρυσταλλωθείσα εργασία). Η αντίδραση απέναντι στην ρικαρδιανή και μαρξική προσέγγιση υπήρξε έντονος και οι Οριακοί, το 1871, περισσότερο η Αυστριακή Σχολή, ήταν εκείνοι που υπερθεμάτιζαν για την ύπαρξη τριών οικονομικών συντελεστών παραγωγής, επανερχόμενοι στις απόψεις του *Smith* (ο οποίος όμως άλλοτε ομιλούσε για τρεις συντελεστές – στο περί κόστους ανάλυση τμήμα – και άλλοτε περί ενός – στη θεωρία της αξίας). Σύμφωνα με άλλους συγγραφείς θα πρέπει να προστεθεί και ένας τέταρτος: η επιχειρηματικότητα. Παρά την

τελέσματος. Το οικονομικό αποτέλεσμα σχετίζεται με την παραγωγική διαδικασία· συνεπώς η εργασία της οικοκυράς, η υπηρεσία των κληρωτών στο στρατό, η φοιτητική μάθηση κ.λπ. δεν αποτελούν αντικείμενο μέτρησης (δεν αυξάνουν αμέσως το εθνικό εισόδημα) και ως εκ τούτου δεν θεωρείται ότι εκτελούν «παραγωγική» εργασία. Εκείνος που πραγματεύθηκε συστηματικά τι είναι «παραγωγική» εργασία είναι ο *Smith* και ακολούθως ο *Malthus*, ο *Ricardo* και ο *Marx*²². Μία επαναδιατύπωση στη μεταπολεμική περίοδο έγινε από τον *Baran*²³.

Αναλόγως με το ποιος παρέχει την εργασία ταξινομούνται τα άτομα σε δύο κατηγορίες: *μισθωτοί* και *εργοδότες*. Ενδιαμέσως υπάρχουν οι *αυτοαπασχολούμενοι* (εργαζόμενοι δια ίδιον όφελος). Μία άλλη κατηγορία απασχολούμενων – απαντωμένη κυρίως στον αγροτικό χώρο – είναι τα *συμβοηθούμενα μέλη* (άτομα που εργάζονται για λογαριασμό άλλων αλλά όχι ως μισθωτοί)²⁴.

Ο πληθυσμός με κριτήριο την συμμετοχή του στην αγορά εργασίας ταξινομείται σε *οικονομικά* και *μη οικονομικά ενεργούς*. Ειδικότερα:

Ο *πληθυσμός εργασίσιμης ηλικίας* περιλαμβάνει τα άτομα 14–65 ετών· συντίθεται από το *εργατικό δυναμικό* (οικονομικώς ενεργοί) και το *μη εργατικό δυναμικό* (οικονομικώς μη ενεργά άτομα). Το εργατικό δυναμικό αποτελείται από τους *απασχολούμενους* και τους *ανέργους*²⁵.

Ως *μη εργατικό δυναμικό* (άεργοι) θεωρούνται τα άτομα, τα οποία ούτε εργάζονται, αλλά ούτε επιδιώκουν να εργασθούν και περιλαμβάνει τις οικοκυρές, τους σπουδαστές, τους στρατιώτες κ.λπ.

ισχυρή επίδραση του *Keynes* (1936) περί ενός συντελεστού παραγωγής (εργασία), οι πλείστοι των οικονομολόγων της ακαδημαϊκής σκέψης ομιλούν για δύο συντελεστές παραγωγής (εργασία, κεφάλαιο) και ένιοι για τρεις (συμπεριλαμβάνουν τους φυσικούς πόρους).

22. Κατά τους *Smith*, *Marx*, και *Baran*, παραγωγική είναι η εργασία, η οποία δημιουργεί πλεόνασμα. Κατά τους *Φυσιοκράτες*, το πλεόνασμα εγεννάτο από την γη (δώρο της φύσης, του Θεού), συμφώνως προς τον *Smith* κ.λπ. η παραγωγική εργασία είναι αυτή που αποφέρει επιπλέον του κόστους της. Ο *Malthus* δεν διαφωνούσε ως προς τον ορισμό καθεαυτόν. Υπεστήριζε όμως ότι οι μη παραγωγικοί εργάτες (υπηρέτες κ.λπ.) αυξάνουν την κατανάλωση, ενισχύοντας την ζήτηση.

23. Βλέπε αναλυτικότερα το Κεφάλαιο 5 (περι κέρδους).

24. Τα ανωτέρω αποτελούν μία άποψη, στην οποία φαίνεται να συγκλίνει ο μέγιστος αριθμός των οικονομολόγων και των Στατιστικών Υπηρεσιών. Ωστόσο, σημαντικοί διανοητές – όπως ο *Marx* – υπεστήριξαν την θέση, ότι είναι λάθος να ομιλεί κάποιος για εργασία. Το ακριβές από πολιτικής, κοινωνιολογικής και οικονομικής σκοπιάς είναι να αναφέρεται τις στην εργατική δύναμη, αφού ο βιομήχανος δεν μισθώνει εργασία αλλά την εργατική δύναμη του εργάτη (ή υπαλλήλου), όπως ο ελεύθερος χρησιμοποιούσε κατ' ουσίαν την εργατική δύναμη του δούλου.

25. Ως *άνεργοι* θεωρούνται τα άτομα τα οποία συγκεντρώνουν τις εξής προϋποθέσεις:

i) Δεν εργάζονται κατά την «εβδομάδα αναφοράς».

ii) Ζητούσαν εργασία, είτε ως μισθωτοί, είτε για να αρχίσουν μία δική τους δουλειά.

iii) Ήταν αμέσως διαθέσιμα, σε περίπτωση που θα εύρισκαν εργασία.

iv) Είχαν κάνει ενέργειες αναζητώντας δουλειά (απευθύνθηκαν σε εργοδότες κ.λπ.).

Ανοικτή ανεργία (ή *ακουσία ανεργία*) είναι το άθροισμα των ατόμων, που δεν έχουν απασχόληση, αλλά προσπαθούν ενεργητικά να βρουν. Αυτή η μορφή ανεργίας είναι συνήθως η μετρούμενη από τις Στατιστικές Υπηρεσίες των διαφόρων χωρών.

Στις παρυφές του εργατικού και του μη εργατικού δυναμικού ανευρίσκεται η λανθάνουσα ανεργία²⁶, η οποία σχετίζεται στο μεγαλύτερο μέρος με τους αποθαρρυνμένους εργάτες²⁷.

Συνήθως στη σύγχρονη εποχή η εργασία παρέχεται έναντι τιμήματος (μισθού)²⁸, ο οποίος αρκεί, κατά τεκμήριο, για την κάλυψη των βασικών αναγκών του ατόμου ή της οικογένειάς του²⁹. Εάν το άτομο απασχολείται λίγες ώρες (λιγότερες από το συμβατικό ωράριο)³⁰ και ταυτόχρονα λαμβάνει γλίσχρο μισθό (ο οποίος δεν επαρκεί για την συντήρησή του), τότε θεωρείται ότι υποαπασχολείται. Η υποαπασχόληση συνεπώς βρίσκεται στο κράσπεδο ανεργίας και απασχόλησης (οι στατιστικές όμως εντάσσουν τον υποαπασχολούμενο στους απασχολούμενους). Η άδηλη απασχόληση αφορά εργασία, που είναι δύσκολη ή και αδύνατη η μέτρησή της (κλασικό παράδειγμα οι συζητήσεις των αγροτών στο καφενείο και αλλού για τα προβλήματα παραγωγής, ενημέρωσης των από άλλους πλέον ειδικευμένους αγρότες ή γεωπόνους κ.λπ.).

Γενικότερα, ακόμα και αν γίνει αποδεκτό ότι οι συντελεστές παραγωγής είναι περισσότεροι του ενός, οι *ανθρώπινοι πόροι*³¹, (ή ο *ανθρώπινος παράγοντας*, ή, όπως επεκράτησε μετά το 1960, το *ανθρώπινο κεφάλαιο*) αποτελούν το σημαντικότερο προσδιοριστικό παράγοντα ανάπτυξης μίας οικονομίας.

Στον Πίνακα 1.1 που ακολουθεί αποτυπώνεται στην περίοδο 1993 – 1996 ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας της Ελλάδος, το εργατικό δυναμικό, οι απασχολούμενοι, οι άνεργοι μακράς διάρκειας (Μ.Δ.)³² και οι μη ενεργοί. Προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα, παρατίθενται τα δεδομένα στην ίδια περίοδο εν συνόλω και κατά φύλο, ενώ παρουσιάζονται οι διαχρονικές μεταβολές σε απόλυτα και ποσοστιαία μεγέθη.

1.4.3 Το κεφάλαιο

Ως *κεφάλαιο* (υλικό, σε αντιδιαστολή με το ανθρώπινο) νοούνται οι οικονομικοί πόροι,

26. Μολονότι ο όρος είναι παλαιός, η φιλολογία η οποία ξεκίνησε μετά το άρθρο του P. N. Rosenstein – Rodan (1943) για την μορφή αυτής της ανεργίας στις υπανάπτυκτες χώρες, υπήρξε τεράστια (βλέπε αναλυτικότερα: Παράρτημα 1, Κεφάλαιο 5).

27. Η λανθάνουσα ανεργία περιλαμβάνει τους «αποθαρρυνμένους εργάτες», δηλαδή τους ανθρώπους, οι οποίοι δεν ψάχνουν ενεργητικά για δουλειά, αλλά είναι πρόθυμοι να εργασθούν, αν βελτιωθούν οι συνθήκες στην αγορά εργασίας, π.χ. μία μητέρα θα επιθυμούσε να ζητήσει εργασία, αν υπάρξει ένας παιδικός σταθμός για το μικρό παιδί. Η λανθάνουσα ανεργία κατά βάση περιλαμβάνεται στο μη εργατικό δυναμικό.

28. Αυτό δεν συνέβαινε ή δεν συμβαίνει πάντα. Στη σύγχρονη εποχή εργασία χωρίς αμοιβή απαντάται συχνά μέσω της οικειοθελούς απασχόλησης κ.λπ. (εθελοντική εργασία). Παλαιότερα αποτελούσε βασική συνιστώσα του συστήματος (βλέπε αγγαρείες των αγροτών στα κτήματα των ευγενών και του κλήρου).

29. Περισσότερα στις θεωρίες περί μισθού (Κεφάλαιο 5).

30. Δεν σημαίνει ότι όποιος ασχολείται λίγες ώρες είναι υποαπασχολούμενος.

31. Σε αντιδιαστολή με τους φυσικούς πόρους και το κεφάλαιο.

32. Άνεργοι μακράς διάρκειας είναι τα άτομα που παραμένουν μακράν της αγοράς εργασίας για πλέον των 12 μηνών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1

Πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας απασχολούμενοι, άνεργοι ΜΔ και μη ενεργοί, κατά φύλο, σύνολο χώρας, 1993–1996

ΣΥΝΟΛΟ	ΕΤΟΣ					ΑΠΟΛΥΤΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ				ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ			
	1993	1994	1995	1996	1993–1994	1994–1995	1995–1996	1993–1996	1993–1994	1994–1995	1995–1996	1993–1996	1993–1996
ΠΛΗΘ. ΕΡΓΑΣ. ΗΛΙΚΙΑΣ	8.491.620	8.615.605	8.685.478	8.770.149	123.985	69.873	84.671	278.529	1,5%	0,8%	1,0%	3,3%	3,3%
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ	4.118.379	4.193.390	4.248.528	4.318.302	75.011	55.138	69.774	199.923	1,8%	1,3%	1,6%	4,9%	4,9%
ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ	3.720.179	3.789.609	3.823.809	3.871.923	69.430	34.200	48.114	151.744	1,9%	0,9%	1,3%	4,1%	4,1%
ΑΝΕΡΓΟΙ	398.200	403.781	424.719	446.379	5.581	20.938	21.660	48.179	1,4%	5,2%	5,1%	12,1%	12,1%
ΑΝΕΡΓΟΙ Μ.Δ.	199.449	210.215	222.629	260.048	10.766	12.414	37.419	60.599	5,4%	5,9%	16,8%	30,4%	30,4%
ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ	4.373.242	4.422.215	4.436.950	4.451.847	48.973	14.735	14.897	78.605	1,1%	0,3%	0,3%	1,8%	1,8%
ΑΝΔΡΕΣ													
ΠΛΗΘ. ΕΡΓΑΣ. ΗΛΙΚΙΑΣ	4.064.422	4.114.748	4.133.998	4.169.251	50.326	19.250	35.253	104.829	1,2%	0,5%	0,9%	2,6%	2,6%
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ	2.583.993	2.622.613	2.628.313	2.637.390	38.620	5.700	9.077	53.397	1,5%	0,2%	0,3%	2,1%	2,1%
ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ	2.419.472	2.452.205	2.452.223	2.470.278	32.733	18	18.055	50.806	1,4%	0,0%	0,7%	2,1%	2,1%
ΑΝΕΡΓΟΙ	164.521	170.408	176.091	167.112	5.887	5.683	-8.979	2.591	3,6%	3,3%	-5,1%	1,6%	1,6%
ΑΝΕΡΓΟΙ Μ.Δ.	67.167	72.477	75.698	82.296	5.310	3.221	6.598	15.129	7,9%	4,4%	8,7%	22,5%	22,5%
ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ	1.480.429	1.492.136	1.505.685	1.531.861	11.707	13.549	26.176	51.432	0,8%	0,9%	1,7%	3,5%	3,5%
ΓΥΝΑΙΚΕΣ													
ΠΛΗΘ. ΕΡΓΑΣ. ΗΛΙΚΙΑΣ	4.427.199	4.500.857	4.551.480	4.600.898	73.658	50.623	49.418	173.699	1,7%	1,1%	1,1%	3,9%	3,9%
ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ	1.534.386	1.570.777	1.620.215	1.680.912	36.391	49.438	60.697	146.526	2,4%	3,1%	3,7%	9,5%	9,5%
ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ	1.300.707	1.337.404	1.371.586	1.401.646	36.697	34.182	30.060	100.939	2,8%	2,6%	2,2%	7,8%	7,8%
ΑΝΕΡΓΟΙ	233.679	233.373	248.629	279.267	-306	15.256	30.638	45.588	-0,1%	6,5%	12,3%	19,5%	19,5%
ΑΝΕΡΓΟΙ Μ.Δ.	132.282	137.738	146.931	177.752	5.456	9.193	30.821	45.470	4,1%	6,7%	21,0%	34,4%	34,4%
ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ	2.892.812	2.930.079	2.931.266	2.919.986	37.267	1.187	-11.280	27.174	1,3%	0,0%	-0,4%	0,9%	0,9%

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.

που χρησιμοποιούνται κατά την παραγωγική διαδικασία, με σκοπό την δημιουργία ενός αγαθού (εμπορεύματος ή υπηρεσίας), ή την μεταποίηση ενός άλλου, ή την επαύξηση της διάρκειας ζωής κάποιου άλλου. Το κεφάλαιο αποτελεί προϊόν προηγούμενης εργασίας, (αποκρυσταλλωθείσα εργασία), κέρδη από προγενέστερη απασχόληση.

Το κεφάλαιο απαρτίζεται από το πάγιο και το κυκλοφορούν.

Το πάγιο κεφάλαιο είναι τα μηχανήματα (και τα διάφορα εργαλεία), τα κτίρια (εργοστάσια, αποθήκες κ.λπ.), οι διάφορες πάγιες εγκαταστάσεις (αρδευτικά συστήματα, φράγματα κ.λπ.) και τα μεταφορικά μέσα.

Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου αποτελούν οι κάθε είδους δαπάνες για αγορά, συντήρηση ή επιμήκυνση της ζωής ενός κεφαλαιουχικού αγαθού³³.

Το κυκλοφορούν κεφάλαιο είναι τα διάφορα αγαθά χρηματικά ή μη που χρησιμοποιούνται κατά την διαδικασία μίας χρήσης (εμπειρικά ό,τι αναλίσκεται στην διάρκεια της χρήσης κατά την διαδικασία της παραγωγής).

Στον αγροτικό κυρίως τομέα υπολογίζεται και το έγγειο κεφάλαιο, το οποίο περιλαμβάνει την αξία της ασκεπούς γης. Υπό ευρεία έννοια στο έγγειο περιλαμβάνεται το φυτικό και οι έγγειες βελτιώσεις (π.χ. αποστραγγιστικά δίκτυα, αντιπλημμυρικά αναχώματα).

1.4.4 Μέθοδοι μετρήσεως Παγίου Κεφαλαίου³⁴:

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των μεθόδων

Η προβληματική, που σχετίζεται με την έννοια του κεφαλαίου, αποτέλεσε ένα από τα πλέον συζητημένα και δυσεπίλυτα θέματα της οικονομικής επιστήμης.

Κατά την κλασική παράδοση³⁵ – έντονα επηρεασμένη από τον *Ricardo* – το κεφάλαιο αποτελεί προϊόν συσσωρευμένης εργασίας. Ο *Marx*, ακολουθώντας το πνεύμα του κλασικισμού, αντικατέστησε τις έννοιες του παγίου και κυκλοφοριακού κεφαλαίου με εκείνες του σταθερού και του μεταβλητού (μισθοί), δεχόμενος ότι το κεφάλαιο είναι αποκρυσταλλωθείσα εργασία, που προέρχεται από την υπερεργασία (υπεραξία) του εργάτη. Η παραπάνω συλλογιστική βρισκόταν σε άμεση συνέπεια με την εργασιακή θεωρία της αξίας.

Αντίθετα, για τους Οριακούς το κεφάλαιο θεωρήθηκε ως ένας ξεχωριστός παρα-

33. Η δαπάνη για την κατασκευή ενός φράγματος αποτελεί επένδυση, όχι όμως και το κόστος για τις απαλλοτριώσεις των γιγνομένων γεωργών, των οποίων οι αγροί θα κατακλυσθούν από τα ύδατα της τεχνητής λίμνης.

34. Το μέρος αυτό (1.4.4) ελήφθη από το βιβλίο του Θ. Παπαηλία κ.ά. (1987) «Εκτίμηση αποθέματος κεφαλαίου στην ελληνική γεωργία (1951–81)», Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος, Μελέτες Αγροτικής Οικονομίας, Νο 34.

35. Η συζήτηση είχε πάρει νέα τροπή μετά την καταπολέμηση των εμποροκρατικών απόψεων από τον *Adam Smith* και τον εκθειασμό της εργασίας ως της κύριας (ή και μοναδικής) αιτίας του πλούτου των εθνών.

γωγικός συντελεστής, όπως η εργασία και το έδαφος, που προήλθε από την αποχή ή την αναμονή από την κατανάλωση.

Στις δεκαετίες του 1950 και 1960 η συζήτηση αναζωπυρώθηκε με την περίφημη διαμάχη των *Κέμπριτζ*³⁶. Τα θεωρητικά ζητήματα, που ανακύπτουν κατά την εκτίμηση του ύψους του κεφαλαίου, σχετίζονται τόσο με την φύση του – τι ακριβώς αποτελεί κεφάλαιο – όσο και με το βαθμό ομοιογένειας αυτού, άρα και στο κατά πόσο είναι δυνατόν να αποτιμηθεί με μία ενιαία τιμή ο συντελεστής αυτός.

Οι αλλαγές στις μεθόδους παραγωγής (που μπορούν να προκύψουν από αλλαγές στην τεχνολογία, την οργάνωση παραγωγής κ.λπ.) επιφέρουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην αξία των κεφαλαιουχικών αγαθών μέσα σε μία ορισμένη χρονική περίοδο. Κατά συνέπεια, η διαχρονική σύγκριση των αξιών, έστω και αν αυτές εκφράζονται σε σταθερές τιμές³⁷, είναι συχνά απατηλή, αφού δεν αντανakλά την πραγματικότητα.

Συγκεκριμένα:

Έστω ότι η κατασκευή ενός φράγματος μεγάλου αρδευτικού έργου κόστισε το έτος t_0 ένα ορισμένο ποσό. Στην περίοδο t_m , λόγω βελτίωσης της τεχνολογίας, το ίδιο έργο είναι δυνατόν να κοστίζει ολιγώτερο. Τοιουτοτρόπως, κάθε εκτίμηση, που μπορεί να προκύψει για την αξία αυτού του κεφαλαίου, είναι υποκειμενική και αμφισβητούμενη. Αν δηλαδή η αξία του έργου εκτιμηθεί με βάση αυτή την οποία θα είχε, αν κατασκευαζόταν στον χρόνο t_m , τότε αυτή θα διέφερε από την αντίστοιχη, που προκύπτει από το «ιστορικό» κόστος κατασκευής στον χρόνο t_0 και την οποία έχουμε «φέρει» στον χρόνο t_m με βάση τις σταθερές τιμές κάποιου έτους. Άρα, το προκύπτον ζήτημα είναι ποια από τις δύο μεθόδους προσεγγίζει ικανοποιητικότερα την πραγματικότητα.

Ακόμη και το «ιστορικό» κόστος κατασκευής στον χρόνο t_0 δεν μπορεί να συγκριθεί με τιμές κάποιου άλλου χρόνου, όταν μάλιστα η χρονική περίοδος – π.χ. λόγω μικρού ποσοστού απόσβεσης – είναι πολύ μεγάλη. Απόρροια των παραπάνω είναι, να θεωρείται από πολλούς παράλογο, να μετατρέπεται σε σημερινές τιμές το κόστος κατασκευής παλαιών έργων, όταν είναι δεδομένο ότι ο συντελεστής «κεφάλαιο» δεν αντανakλά τον αυτό βαθμό σπανιότητας σε όλες τις περιόδους, όταν δηλαδή το κόστος ευκαιρίας μεταξύ δύο διαφορετικών εποχών είναι ριζικά διάφορο³⁸.

36. Οι σοβαρότερες συμβολές στο θέμα συνδέονται με τις εργασίες των *J. Robinson, L. Pasinetti, N. Kaldor, P. Garegnani*.

37. Η χρήση των σταθερών τιμών δίνει μία πολύ γενική και συχνά απλοϊκή εκτίμηση των πραγματικών δεδομένων. Απομονώνει τις αλλαγές στις τιμές και τις ανάγει σε ένα κοινό έτος βάσεως *ceteris paribus* των λοιπών μεταβλητών. Έτσι, όταν οι τιμές αυτών των τελευταίων αλλάξουν, η απεικόνιση των δεδομένων από τις σταθερές τιμές γίνεται παραπλανητική.

38. Η συζήτηση αυτή – αν και με σχετικά διαφορετικούς στόχους – κατ' ουσίαν ξεκίνησε και μονοπώλησε για δεκαετίες το ενδιαφέρον των οικονομολόγων μετά την δημοσίευση του κλασικού έργου του *Böhm – Bawerk* για το κεφάλαιο και τον τόκο.